

Hıristiyan Teslisinin Pagan Kökleri

Pagan Roots of Christian Trinity

MEHMET ZAFER İNANLAR*

Geliş ve Kabul Tarihi: 27.05.2020/08.06.2020

 z: Günümüzde Hıristiyanlık, yery zindeki en yaygın din konumundadır. Bu dine müntesip olanların oranı, dünya nüfusunun yaklaşık öte birine tekabül etmektedir. Özellikle son iki asırda dünyayı şekillendiren hâkim kültürün Hıristiyanlık olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla bilimsel, sanatsal, askeri, kültürel ve teknolojik üstünlüğün sağladığı h kimiyet sayesinde pek çok insan, bu dinin inanırı haline gelmiştir. Kendilerini tek tanrıca/monoteist kabul eden Hıristiyanların mevcut dinlerdekinden farklı en temel inanç esası ise teslistir. Teslis Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak ifade edilen Tanrı'nın  cl  birliğini tanımlayan karmaşık bir inanç sistemidir. Teslis, her ne kadar m ntesiplerince tanrısal özellik taşıyan farklı unsurların  cl  birliği diye tarif edilse de din bilim açısından bu birlik, tam bir monoteizm kabul edilmeyip  c unsurlu bir ilahlık anlayışı yani şirk olarak nitelendirilir. Peki, İbrahimi geleneğin devamı ve dünyada en çok müntesibi olan bir din nasıl tevhid dışı/pagan olmakla itham edilebilmektedir? Hıristiyanlığın bu en temel akidesi tamamen  zg n bir kökene mi sahiptir yoksa Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Levant'ta eskiden beri örneklerine rastlanan bilindik bir inanç öğesi midir? Bu sorunun cevap bulması son derece önem arz etmektedir. Çalışmamızda, doğuşundan beri milyarlarca insanı etkileyen Hıristiyanlığın ve aynı zamanda inanç tarihinin belki de en fazla tartışma yaratan konularından birisi olan teslis mercek altına alınacaktır. Teslisin antik dünyanın pek çok medeniyetince bilinen bir inanç biçimi olup Hıristiyanlığı da etkilediği hipotezi temel çıkış noktasıdır. Bu bağlamda pagan kültürlerdeki inançlarla Hıristiyan teslisinin benzerliklerine dair örnekler verilecek ve uknunların tarihi süreç boyunca paradigmatik değişimlerine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Teslis, İsa, Baba, Oğul, Kutsal Ruh, Pagan.

* Dr. MEB,  ğretmen, zaferinanlar@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3386-5302>

Abstract: Today, Christianity is the most common religion on earth. The proportion of those who follow this religion corresponds to about a third of the world's population. It is an undeniable fact that the dominant culture that has shaped the world especially in the last two centuries is Christianity. Therefore, many people have become the believers of this religion thanks to the domination of scientific, artistic, militaristic, cultural and technological superiority.. Trinity is the most basic belief of Christianity that separates it from the other existing religions. Trinity is a complex belief system that defines the tripartite unity of God, expressed as Father, Son, and Holy Spirit. Although the Trinity is described by its followers as a triple union of different elements that have a divine characteristic, this union, in terms of religion science, is not considered a complete monoteism, but is considered a three-factor divinity, namely to attribute a partner to God. So, how can a religion, which is the continuation of the Abrahamic tradition and the most practiced in the world, be accused of being pagan? Does this most essential creed of Christianity have a completely original source, or is it a familiar belief element that has been found in Mesopotamia, Egypt, India and Levant for a long time? It is extremely important for this question to be answered. In our study, the trinity, which is one of the most controversial subjects of Christianity and belief history that has influenced billions of people since its birth, will be examined. The hypothesis that trinity is a form of belief known to many civilizations of the ancient world, and that it also affects Christianity, is the main starting point. In this context, examples of the similarities between the beliefs in pagan cultures and the Christian trinity will be given and the paradigmatic changes of the attributes throughout the historical process will be pointed out.

Keywords: Christianity, Trinity, Jesus, Father, Son, Holy Spirit, Pagan.

Giriş

Teslis, Hıristiyan teolojisinde Tanrı'nın, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü tabiatını ifade eden akidenin adı olup Hıristiyanlığın temel sırrıdır.¹ Bu üçlü tabiat, birbirinden ayrılmaz ve tek Tanrı'nın birbirini tamamlayan farklı yansımaları olarak görülür. Üç unsur, özleri bakımından bir; fakat şahsiyet olarak ayrıdır. Buna göre babanın görevi yaratma, oğlun görevi kurtarma, kutsal ruhun görevi ise kutsamadır. Hıristiyan bilginleri, teslisi bir ateş benzetmesiyle anlatmayı tercih ederler. Asıl ateş Tanrı'dır (Baba), bu ateşten çıkan ışık İsa'dır (Oğul) ve yine ateşten çıkan sıcaklık da Ruh'u'l-Kudüs (Kutsal Ruh)tur.² Yeni Ahit'te ayrı ayrı olmak üzere baba, oğul, Tanrı oğlu ve kutsal ruh kavramlarından bahsedilse de üçlü birlikle ilgili bir tanımlama bulunmadığı gibi üçlübirlik kelimesi bile geçmez.³ Günümüzdeki doktrinel manasında olmasa da teslis (trias) kelimesi ilk defa 180 yılında Antalya Patriği Teofilos zamanında kullanılmaya başlanmış⁴ fakat bu kullanım İznik Konsiliyle birlikte resmîyet kazanmıştır.

Sinoptik İncillerde belirtilmemesine rağmen, dördüncü İncil Yuhanna'da İsa'nın ilahlığına imada bulunmaktadır. Bu İncilde Tanrı'nın kelamı İsa'nın gösterdiği mucizeler, Tanrı'nın ilahi eylemlerinin birer sembolü olarak görülmektedir. İsa'nın ulûhiyetine dair bu tür ifadelerin İncil'de yer almasının, Hıristiyan dininin, o çağda ilahi kökenli oluşunu vurgulamak, çağın insanlarını bu olağanüstü olayların tanrısallığına inandırmak ve insanüstü kaynaktan geldiğini göstermek amacını güttüğü belirtilmektedir.⁵

¹ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

² Hervé Rousseau, *Dinler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, 160.

³ Weigall, Arthur, *Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*, ed. Mustafa Demir, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002, 107; Ekrem Sarıkoçlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002, 344; Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2002, 142; Carlos Madrigal, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Hıristiyanların Üçlü Birlik İnançının İncelenmesi*, Bütün Dünya Kitaplığı, byy, 2002, 49.

(http://hristiyankitaplar.com/tr/system/files/local_files/uc_tanri_mi_tek_tanri_mi_website_edition.pdf); <https://islamansiklopedisi.org.tr/teslis#1>.

⁴ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi, 1992, 65; <https://islamansiklopedisi.org.tr/teslis#1>

⁵ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III)*, ed.Hilmi Yavuz, İstanbul: Gelişim Yayınları, tarihsiz, II, 301.

Tarihi İsa, yeryüzünden ayrılışından itibaren yolundan gidenlerce çeşitli sıfatlarla vasıflandırılmaya başlanmış, en sonunda süreç, onun ilah ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Doktrinin arkaplanına bakıldığında, üç tanrı arasındaki ilişkinin, paganizmdeki tanrıların kendi aralarında yaptıkları görev taksimine (*ekonomia*) benzer bir ilişki biçimini andırdığı fark edilmektedir.⁶ Çünkü teslis, Hıristiyanlığın özünde bulunmayan, evrensel paganizmin özel bir inanç biçimi idi. Doğulu ve batılı hemen her ulusta rastlanan, evrensel yaygınlığa sahip pagan kaynaklı bir öğretiydi.⁷

Hıristiyanlığa özgü bir itikat olduğu zannedilen teslis akidesinin benzeri inançların aslında çok daha öncelerden beri mevcut olduğu bilinmektedir. Mısır'daki Thebes papazları, halkın evrensel bir tanrıya duyduğu yakınlık ve ilgiyi kendilerinde toplamak amacıyla, bu tanrıya kendi ilahlarını da eklemiş ve üç kişiliği olan tek bir tanrı ilkesini kabul etmiş bulunmaktaydılar.⁸ Bu inanç, Osiris, İsis ve Horus teslisi; Amen, Mut ve Honsu teslisi ile Hnum, Satis ve Anukis teslisi gibi farklı versiyonlara sahipti.⁹ Osiris'in oğlu Horus, aynen Hıristiyanlığın tanrısı İsa gibi acılar çekerek ölmüş, kendine hulul eden tanrı tarafından ölümden diriltilmiş ve daha sonra göklerdeki yerine geçmişti.¹⁰ Bu verilerden yola çıkan pek çok araştırmacı, teslisin, Mısır kökenli bir putperest öğretiydi olduğuna işaret etmektedir.¹¹ Tibet ve Nepal dininde, teslis halinde tek bir tanrıya tapınılmaktaydı.¹² Hinduizm'de de külli ve mutlak tanrıyı ifade eden Brahma, bir teslisin kalıpları içinde mütalaa edilmekteydi. Ondaki yaratıcı unsur Brahma, koruyucu unsur Vişnu ve tahrip edip aynı zamanda yeni hayatı doğurucu unsur ise Şiva idi¹³ ki bu üç büyük tanrı, bir anlamda Hinduizm teslisini oluşturuyordu.¹⁴ Eski

⁶ Mehmet Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, İstanbul: Ozan Yayıncılık, İkinci baskı, 2004, 156.

⁷ Kersey Graves, The World's Sixteen Crucified Saviors Christianity Before Christ, New York: The Free Thought Press Association, seventh edition, 1875, 184-185.

⁸ André Ribard, İnsanlığın Tarihi, çev. Erdoğan Başar (Berktaş), Şiar Yalçın, Halil Berktaş, İstanbul: Say Kitap, 1983, 45.

⁹ Weigall, 107.

¹⁰ E.A.Wallis Budge, Osiris and the Egyptian Resurrection, London: Philip Lee Warner, New York: G.P. Putnam's Sons, 1911, XXI.

¹¹ Thomas Inman, Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism, Yorkshire: Celephaïs Press, 2004, 13.

¹² T.W. Doane, Bible Myths and Their Parallels in Other Religions, New York: The Truth Seeker Co., Seventh Edition, 1910, 400.

¹³ Rousseau, 167.

¹⁴ Aydın, Dinler Tarihine Giriş, 75.

Mısır inanışındaki İsis-Osiris-Horus, Ön Asya dinlerindeki Sin-Şamaş-İştar, Sümerler'deki Anu-Enlil-Ea, Tibet dinlerindeki Om-Ha-Hum ve Eski Yunan'daki Zeus-Hera-Apollo teslisi, Hıristiyan teslisinin temelini oluşturmaktaydı.¹⁵ Mezopotamya medeniyetlerinde Ay tanrısı, Güneş tanrısı ve yıldızlar/gezegenlerden oluşan bir kozmik teslis kültürüne rastlanmaktaydı.¹⁶ Çok bilinen bu teslislerden başka Roma'da Jüpiter-Mars-Quirinus, Hindistan'da Agni-Soma-Ghandharva ve Anadolu'da baba-anne-oğul gibi üçlemeler de mevcuttu.¹⁷ Meksika mitolojisinde *Zona* figürü Babaya, *Bacal* kelama ve *Echvah* ise Kutsal Ruh'a karşılık gelmekteydi.¹⁸ Bunlardan ayrı olarak Mısır, Babil, Yunan ve Roma medeniyetlerinin ve kültürlerinin birbiriyle kaynaştığı ve kendisinde eridiği bir pota mesabesindeki İskenderiye şehri, Hıristiyan teslis akidesinin içinden çıktığı diğer bir kaynağı oluşturmaktaydı. Platon, teslisin felsefi temelini oluşturacak biçimde asırlar öncesinden üç unsurdan bahsetmekteydi. Bunlar, en yüce olan anlamındaki 'agathon' (Yüce Tanrı veya Baba), söz anlamındaki 'logos' (Tanrı'nın keliması olan İsa) ve ruh anlamındaki 'psyche' (Kutsal Ruh) kavramlarıydı.¹⁹ Yeni Eflâtunculuk denen önemli bir felsefi akımı geliştiren İskenderiye ekolü, Eflâtun'dan esinlenerek varlıkları kâmil cevher olan 'Bir', onu takip eden 'Akıl' ve daha sonra gelen 'Nefs' şeklinde üç dereceye ayırıyordu.²⁰ Yeni Eflâtunculuktaki ilk unsur yerine Baba, ikinci unsur yerine Oğul ve üçüncü unsur yerine Kutsal Ruh konulduğunda, tam da İznik Konsilinde taslağı çizilen teslis akidesi karşımıza çıkmaktadır. Bazı iddialara göre bu benzerliğin sebebi, Hıristiyan üçlü tanrı inancının, Yeni Eflâtuncu felsefeden ilhamını almasındandır.²¹

Teslis akidesinin muhtemel bir başka kaynağı Aristo düşüncesidir. Aristo'ya göre her şey üçtür ve üç kere bütündür. Her şey üçler ile sınırlandırılır. Başta, ortada ve sonda her şey bu sayılara sahiptir.

¹⁵ Galip Atasağun, *İlâhî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller*, Konya: Sebat Ofset, 2002, 187.

¹⁶ <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/ved>

¹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2002, 84.

¹⁸ Graves, 173.

¹⁹ Graves, 185.

²⁰ Atasağun, 187.

²¹ Muhammed Ebu Zehre, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yay., 1978, 63.

Dolayısıyla tanrılara ibadet ederken bu sayının kullanılması uygun olacaktır.²²

Gnostik düşüncede de insanın yapısıyla ilgili bir triolojiye yer veriliyordu. Buna göre insan ruh, beden ve nefis olmak üzere üç unsurdan meydana geliyordu.²³ Zervanizm’de Mitra muamması, Mihr’in (Mitra) arabulucu ya da kurtarıcı rolünü üstlendiği ilâhî bir teslis oluşumunu öngörmekteydi.²⁴ Sabalılar’ın teslis inancında ise Venüs, Ay ve Güneş tanrıları olan Astar, Almakah ve Zat-Himyan merkezi konumda idi. Saba literatüründe Ay babaya, Güneş anneye ve Yıldız ise oğula karşılık gelmekteydi.²⁵ Sözü’n burasında Kur’an-ı Kerim’de²⁶ Yusuf’un rüyasında gördüğü bildirilen 11 gezegen, Güneş ve Ay imgelerinin de tefsirlerde oğullar, anne ve baba şeklinde yorumlandığı hatırlanmalıdır. İskandinavlar da kendisinde teslisi barındıran bir tanrıya tapınmaktaydılar.²⁷ Bütün bu tarihi arkaplana bakıldığında, Hıristiyan teslisi, uknumlarındaki²⁸ her ilahı bir aile ferdi gibi görmesi hasebiyle, pagan mitolojisini andırmaktadır. Ne var ki Hıristiyanlar, bütün bu üçlü birlik izahlarının ötesinde kendilerinin Yahudi gelenekten devraldıkları tektanrıcılığı korudukları iddiasını sürdürmektedirler.²⁹

Hıristiyanlık tarihinde ekserisi teslisle ilgili olmak üzere pek çok genel konsil düzenlenmiştir ve bu konsillerin temel konusunu, ağırlıklı İsa’nın ulûhiyeti etrafındaki tartışmalar teşkil etmiştir.³⁰ Bu konudaki dogmatik tartışmalarda en fazla öne çıkan kişiliklerden birisi, Pavlusçu kristolojiye muhalefet eden İskenderiye piskoposu Arius (256-336) olmuştur. İsa’nın Tanrı oğlu ve Tanrı ile aynı cevhere sahip bir Tanrı kabul edilmesine şiddetle karşı çıkan Arius, İsa’nın, Tanrı’nın yarattığı

²² Weigall, 107.

²³ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 137.

²⁴ Eshat Ayata, Zerdüşt Avesta Bölümler, İstanbul: Kora Yayın, 1988, 33.

²⁵ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 74.

²⁶ 12. Yusuf Suresi, 4.

²⁷ Sarah Elizabeth Titcomb, Aryan Sun-Myths The Origin of Religions, New York: Nims and Knight, 1889, 74.

²⁸ Uknum: Yunanca akıl anlamına gelen “gnome” kelimesinin Arapça’ya geçmiş biçimidir. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan oluşan teslisin her bir unsurunu ifade eder. Sifat, nitelik, vasf anlamına gelir. (Madrigal, 66)

²⁹ Christian W. Troll, Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor, çev. Robert Kaya, İstanbul: Ohan Matbaacılık, ty, 45.

³⁰ Christopher M. Bellitto, The General Councils, New York: Paulist Press, 2002, 15.

ilk varlık olduğunu, Tanrı'dan tamamen farklı bir cevhere sahip olduğunu ve bu sebeple de tanrı olamayacağını savunmuştur.³¹ Arius, İsa'nın sâdece tanrısal kuvvetlerle donatılmış olup Tanrı tarafından oğul olarak kabul edilmemiş bir yaratık olduğu fikrini ileri sürmüştür. Arius'a göre İsa, Tanrı'nın evlât edindiği bir kulu olabilirdi ama evlâdı olamazdı. İsa da diğer mahlûkat gibi sonradan yaratılmıştı. Varlık itibarıyla Tanrı'dan ayrı ve cevher bakımından da Tanrı'dan farklı idi.³²

Roma İmparatorluğunun doğu kısmını hâkimiyetine almış bulunan Konstantin, Arius'un sebep olduğu fikir ayrılıklarının büyüyerek devletin siyasi bütünlüğüne zarar vermesini engellemek istediğinden, imparatorluk içinde siyasi birliği sağlamak amacıyla 325 tarihinde İznik'te bir konsil tertip etmiştir.³³ İlk ökümenik (genel) konsil kabul edilen³⁴ bu toplantıda Ariusçular, İsa'da mevcut tanrılık vasfının, sonradan Tanrı tarafından İsa'ya verildiğini, yani Logos'un tanrı olmadığını iddia etmişlerse de bu düşünce çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. Bu fikre karşı çıkan Athanasysus'a göre Tanrı kelamı (logos), İsa'da ezelden beri mevcut bulunmaktadır. Yani Tanrı kelamı, en başından beri İsa'da tenleşmiştir. Konsilde tartışılan konularda herhangi bir konsensüs gerçekleşmemiş, fakat Konstantin'in isteği üzerine 2048 kişiden sadece 318'inin ittifak ettikleri 6. madde konsil kararı olarak resmîyet kazanmış ve devlet görüşü olarak ilan edilmiştir.³⁵ Bu maddeye göre İsa, Allah'ın oğlu olarak yaratıcı ilah kabul edilmiş, bundan başka Baba ile Oğul, tabiat bakımından birbirine eşit (homousios) kılınmış ve görüşlerinden dolayı Arius aforoz edilmiştir. Böylece daha önce tanrı olarak algılanmayan İsa, üç asır sonra Hristiyanlar tarafından gerçek bir tanrı olarak görülmeye başlamıştır.³⁶ Bazı Müslüman düşünürlere

³¹ John Norman Davidson Kelly, *Early Christian Doctrines*, New York: Harper-Colling Publishers, 1978, 228; *Dictionary of Religion and Ethics*, Ed. Shailer Mathews, New York: The Macmillan Company, 1923, 27; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 335; *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, ed. Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, Ankara: AÜ. Yay., 2013, I, 312.

³² *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, I, 70.

³³ Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya: SÜ. Yayınları, 1991, 13; Atasagun, 189-190; *İslamiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, I, 71.

³⁴ Mehmet Aydın "Konsillerin Hristiyanlıktaki Yeri ve Önemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, 108.

³⁵ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: Ertem Matbaa, 1996, 158.

³⁶ Weigall, 95.

göre 250'li yıllara kadar Hıristiyan inancının ilk şartı “*kâdir-i mutlak Allah'a inanıyorum*” demek iken, bundan en az bir asır sonra kredodaki *kâdir-i mutlak* sıfatının önüne Baba kelimesi ilave edilmiştir.³⁷ Görüldüğü gibi teslis dogması, havariler zamanındaki İsa algısına aykırı biçimde, yaklaşık üç asır süren uzun bir mücadele döneminin ardından Helenist Kilise tarafından geliştirilip kabul edilmişti.³⁸ Dogmayı ifade etmek için Kilise, felsefi kökenli belirli kavramları kullanmak suretiyle kendi terminolojisini geliştirmek zorunda kalmıştı. Bunu yaparken de tarif edilemez bir sırrı açıklaması beklenen bu kavramlara daha önce örneğine rastlanmamış, insani anlayışın çok uzağında yepyeni anlamlar yüklemişti.³⁹ 381 yılındaki I. İstanbul Konsili'nde, teslisin üç uknumdan oluşan tek bir varlık şeklindeki ifadesi son şeklini almıştı⁴⁰ fakat teslis, bu kabuldeki biçimiyle kalmadı. Formülasyonunun olgunlaşması için, 4. Lateran Konsili'ne (1215) kadar beklemek gerekecekti.⁴¹

Teslise giden yolda İsa'nın şahsiyeti hakkındaki fikirler çok önemli bir parametre olmuştur. Onun görece kısa süren hayatı, kesif bir bilinmezlik bulutunun ardına gizlenmiş gibidir. Yaşadığı iddia edilen pek çok olay ve enstantane, hemen hemen bütün İncillerde farklı versiyonlarla ve birbiriyle çelişkili ayrıntılarla anlatılmaktadır. Mesela kendisi hakkında insanoğlu olduğuna mı yoksa Tanrı olduğuna mı hüküm verdiğine kesin olarak karar vermek imkânsızdır. Tamamen bir tanrı mıdır, tamamen bir insan mıdır ya da yarı tanrı yarı insan mıdır? Ya da Tanrı'nın görevlendirdiği sade bir peygamber midir? Uzun yıllar boyu yapılan tartışmaların ardından 451 Kadıköy Konsilin'de varılan sonuca bakılacak olursa tanrılık yönünden Baba ile aynı öze, insanlık yönünden ise biz insanlarla aynı öze sahip bir varlıktır.⁴² İncillere göre O, bazen Tanrı'nın kuzusudur⁴³, bazen Tanrı'nın oğludur.⁴⁴ Bazen insanoğludur⁴⁵, bazen peygamberdir⁴⁶, bazen yargı gününün sahibidir⁴⁷.

³⁷ Atâurrahîm, 12.

³⁸ Sakioglu, İncil'i Kim Yazdı?, 78.

³⁹ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

⁴⁰ İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, II, 780.

⁴¹ Troll, 50.

⁴² https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P11.HTM

⁴³ Yuhanna 1: 29.

⁴⁴ Yuhanna 1: 34; Matta 27: 43.

⁴⁵ Yuhanna 1: 51.

⁴⁶ Matta 21: 11; 13: 57; Luka 24: 19.

⁴⁷ Matta 25: 31-46.

İnsanlar arasında yaşamış bir insan olmaktan ziyade bir mitos kahramanı olarak bize sunulan İsa'nın etrafındaki sis perdesini aralayıp her türlü mitik unsurdan arındırılmış gerçek niteliğini ortaya koymak, bu bakımdan son derece mühimdir. Bu aşamada teslis öğelerinin tek tek incelenmesi faydalı olacaktır.

Teslisin Birinci Unsuru: "Baba"

Hıristiyan inancında teslisin ilk ve asıl unsuru Baba'dır. Hıristiyanlığa göre Tanrı, baba olarak isimlendirilmektedir.⁴⁸ Tanrı en mükemmeldir, her şeyin sahibi ve yaratıcısıdır. Ezeli ve ebedidir, her şeyi bilir, görür ve herşeye kâdirdir. Sonsuz, saf bir ruhtur. Adil ve merhametlidir. O her yerdedir fakat O'nu hiç kimse göremez. Ne var ki varlığı görülmeyen Tanrı, İsa Mesih'in şahsiyetinde kendini görünür kılmıştır. Tanrı zaman ve mekân ile mukayyet değildir. O, sonsuz, sınırsız bir güç kaynağıdır: Onun iradesi, gelmiş, geçmiş ve gelecek bütün zaman boyutlarına egemendir. İnsan, Tanrı'ya, bütün bedeni ve bütün ruhuyla tapmak zorundadır. Bu tapınmayı isteyen Baba'nın kendisidir.⁴⁹ Tanrı'ya Baba ismini veren ise bizzat İsa'nın kendisidir. İsa, havarilerine öğrettiği bir duada, Tanrı'dan göklerdeki Babamız şeklinde bahsetmiştir.⁵⁰

Teslis inancındaki Baba unsurunun oluşumu, Hıristiyanlığın nasıl bir tarihi değişim ve gelişim gösterdiğinin en açık delillerinden birisidir. Eski Yahudilikte Yahve, daha ziyade Rab ve Kral sıfatlarıyla tanınmakla birlikte, ara-sıra İsrail milletinin şefkatli, koruyucu babası sıfatıyla da tasvir edilmiştir. Mesela Rab, İsrail milletini oğlu olarak görmekte⁵¹, Hz. Süleyman'la baba-oğulluk ilişkisinden bahsetmekte⁵² ve Hz Davut'u da tevlit ettiği oğlu olarak ilan etmektedir.⁵³ Samice kökenli bir kelime olarak *abb* veya *abba*, aslında sebep olan, müsebbib anlamına gelmektedir. Nitekim Eyüp Kitabı'nda Tanrı'dan *yağmurun babası*⁵⁴ şeklinde bahsedilmesi de, bu anlamın doğruluğunu göstermektedir. Eski

⁴⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P15.HTM

⁴⁹ Yuhanna, 4: 23-24.

⁵⁰ "İmdi siz şöyle dua edin: Ey göklerde olan Babamız, İsmi mukaddes olsun; Melekûtun gelsin; Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun." (Matta, 6: 9-10)

⁵¹ Çıkış, 4: 22.

⁵² I. Tarihler, 22: 10.

⁵³ Mezmurlar, 2: 7.

⁵⁴ Eyüp, 38: 28.

Ahit'te, yönetici, efendi anlamında kullanılan rab kelimesi, zamanla baba anlamında kullanılmaya ve bu sebeple İsa, Tanrı'nın oğlu olarak görülmeye başlamıştır.⁵⁵ Yani Eski Ahit'te Tanrı, müşfik bir yaratıcı ve hâmi oluşu sebebiyle baba olarak zikredilmiş, fakat Hıristiyanlar tarafından mecazi anlamda kullanılan bu isim zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Din adamlarının İsa'yı takdis etmede kullandıkları ifadelerin giderek literal manada değerlendirilmesi, onun tanrılaştırılmasına sebep olmuştur.⁵⁶ İşte Hıristiyanlıktaki Allah-Baba tasavvuru, köklerini, Yahudilikteki bu Rab-Baba inancından almış,⁵⁷ terimin zamanla semantik değişime uğraması/uğratılması sonucu günümüzdeki durumunu kazanmıştır.

İsa'dan önce 'Tanrı'nın oğlu' ifadesine aşına olan Yahudiler, hakkında bu ifadenin kullanıldığı kişiyi Tanrı'ya yakın olan, ona kulluk edip onun isteklerine uygun faaliyetlerde bulunan anlamında metaforik bir bağlamda değerlendiriyorlardı. Fakat ne zaman ki bu Tanrı'ya yakın İsa anlayışı Yahudi anlam kodlarından uzaklaşıp gentile dünyanın temsil ettiği Greko-Romen kültürünün anlam kodlarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır işte o vakit bu metaforik anlam gitgide unutulup literal olarak anlaşılmaya ve Hıristiyanlar'ın zihninde İsa, tedrici olarak ilâhlaştırılmaya başlamıştır.⁵⁸ Araplar ve İbranilerde de bir öznenin ilâhi bir varlıkla irtibatı genellikle başka kategoriden isimlerde ifâde ediliyordu.⁵⁹ Sami halklar, eşsiz bir ilahi niteliği, onu uygulayan özneye karıştırdıklarında zaman zaman putperestliğe düşmüşlerdir. Yani tek bir varlığın çeşitli isimleri, adlandırmalarda kullanılırken çeşitli varlıklara dönüşebilmektedir.⁶⁰ Tanrı hakikatinin daha iyi anlaşılabilmesi için O'nun hakkında kullanılan çeşitli sıfatların zamanla mecazi anlamlarından çıkarak gerçek anlam kazanması sonucu Ortadoğu dini geleneğinde putperestlik tehlikesi baş göstermiştir. Zaten genel olarak putperestlik, Tanrı için kullanılan sıfatların ondan

⁵⁵ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, II, 248.

⁵⁶ Ebu Zehre, 262.

⁵⁷ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 338.

⁵⁸ Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002,132.

⁵⁹ W. Robertson Smith, The Religion of the Semites, New York: Meridian Boks, 1957, 70.

⁶⁰ Olender, Maurice, Cennetin Dilleri, çev. Nevzat Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, 107.

ayrıştırılıp müstakil birer tanrı görülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Mesela Arap putperestliğindeki Lat, Menat ve Uzza putları da, aslında müstakil birer tanrı değil, İslam'da 'esma' terimiyle ifade edilen Tanrı'nın farklı sıfatlarıydı.

İsa'nın yeryüzünden ayrılmasını izleyen ilk üç asır boyunca onun tanrı olup olmadığı konusu çokça tartışılmasına rağmen, Tanrı'dan ayrı ama onunla irtibatlı bir İsa fikri gayet tabii olarak görülmekteydi. Roma piskoposlarına göre Baba ve Oğul'un sıfatları arasında eşitlik yoktu ve biri diğerinden üstündü. Doğu Kilisesinin en etkili piskoposlarından Origen (185-254) ve onun öğrencisi İskenderiyeli Dionisius (ö.264), İsa'nın kimi yönlerden Tanrı'dan daha zayıf olduğunu söylemekteydiler.⁶¹ Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılında İsa'nın mabud olan Baba ile bir olduğunu söylemek katıksız bir küfür olarak addedilmekteydi.⁶² Zaten İsa da havarilerine "Ben kendiliğimden birşey yapmam; işittiğim gibi hükmederim, ve benim hükmüm doğrudur; zira ben kendi irademi değil, fakat beni gönderenin iradesini ararım."⁶³ sözleriyle kendi misyonunu açıkça belirtmekteydi.

Teslisin İkinci Unsuru: "Oğul"

Teslisin ikinci unsuru olan Oğul, Rab İsa kabul edilmektedir. 325 İznik Konsili'nde Oğul'un da tıpkı Baba gibi aynı cevherden ve onun gibi hak bir ilah olduğu, yerde ve gökte mevcut her şeyin Allah'ın oğlu Rab İsa vasıtasıyla yaratıldığı ve Tanrı'nın da insanların kurtuluşu için Tanrılıktan sıyrılıp gökyüzünden İsa suretinde indiği kabul ve ilan edilmiştir.⁶⁴ İsa'nın mucizevi doğumu, ölüleri diriltmesi, körleri gördürmesi, hastalara şifa vermesi, öldükten sonra dirilmesi gibi olağanüstü halleri, Hıristiyanlar tarafından O'nun tanrılığının işaretleri olarak kabul edilmiştir. Ne var ki tarihi İsa, kendisinin Tanrı olduğunu söylememiştir.⁶⁵ Onun, Snoptik İncillerde geçen Oğul ifadesini, teslis inancının unumlarını teşkil edecek şekilde ve ulûhiyeti çağrıştırır mânâda kullandığını gösteren herhangi bir kati delil

⁶¹ Richard E. Rubenstein, İsa Nasıl Tanrı Oldu?, çev. Cem Demirkan, İstanbul: Gelenek Yay., 2004, 28.

⁶² Weigall, 102.

⁶³ Yuhanna, 5: 30.

⁶⁴ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P13.HTM

⁶⁵ Troll, 49.

bulunmamaktadır.⁶⁶ İsa'yı kurtuluş tarihinin ilahi nitelikli insanı olarak sunan Hıristiyan inancı, pagan mitleriyle yakından bağlantısı sayesinde yeni bir ifade biçimi kazanmıştır. Bu, bilinçli bir seçimdi zira Hıristiyanlığın ifade biçimi bakımından stratejik olarak pagan mitlerine yaklaşması, paganist dünyayı fethetmeye daha uygundu.⁶⁷

Paulistik teoloji vasıtasıyla Hıristiyanlık bünyesine dâhil olmuş kavram ve inançlar sadedinde '*Tanrı oğlu*' motifi özel bir yere sahiptir. Pavlus ile beraber İsa'nın dülger Yusuf'un oğlu olduğu fakat kutsallığın ruhu sayesinde Tanrı'nın oğlu olarak ilan edildiği görüşü kabul edilmiştir.⁶⁸ Bu unvanın Helenistik dönemde birçok kişi için kullanıldığı bilinmektedir. Kahraman kişilikler ve imparatorlar Tanrının oğlu olarak görülmüşler ve bu paradigma gayet tabii telakki edilmiştir. Bu bağlamda Helenist edebiyat ve kültür geleneğinde Tanrı oğlu nitelemesi, bir insanı yüceltmeye yönelik mecâzi bir iltifat anlamında kullanılmıştır.⁶⁹ Nitekim Roma hâkimiyetindeki genç Hıristiyan cemaat de imparatorluk kültürü ile ilgili tabir ve sıfatları benimsemiş⁷⁰, imparatorlara verilen Rab, Tanrı, Tanrının Oğlu, Kurtarıcı gibi unvanlar sonradan İsa'ya da verilmiştir.⁷¹ Bunun sebebi, bağımsızlığını kaybedip Roma'nın egemenliği altına girmiş olan Yahudi toplumunun İsa'yı kral ve kurtarıcı bir Mesih figürü olarak kabul etmesi idi. İnsanlığın henüz 'modern' anlamda tekâmül etmemiş olduğu o zamanlarda, krallar tanrılaştırılıyor veya Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi/halifesi olarak görülüyordu. Bu sebeple Pavlus, Helenistik Hıristiyan cemaati tarafından İsa Mesih için kullanılan Tanrı Oğlu unvanını kullanma geleneğini sürdürmekte herhangi bir beis görmemiştir.⁷² İsa'nın kristolojik anlamda Tanrı oğlu kavramını hiç kullanmamasına rağmen Tanrıyı ifade etmek üzere 'baba' ve kendisiyle ilgili olarak da 'oğul' terimlerini kullandığı görülmektedir. Yeni Ahit'in

⁶⁶ Şinasi Gündüz, "Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, 46.

⁶⁷ Otto Pflieger, *The Early Christian Conception of Christ*, New York and London: G.P. Putnam's Sons-Williams and Norgate, 1905, 161.

⁶⁸ Weigall, 20.

⁶⁹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 65.

⁷⁰ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, 159.

⁷¹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 157.

⁷² Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, 100.

bu konuda Eski Ahit geleneğini sürdürerek kelimelere bu bağlamda anlam yüklediği bilindiğinde tutarsızlık gibi görülen bu durum vüzûha kavuşmaktadır. Eski Ahit'te ontolojik mahiyetleri farklı olan Tanrı ve insan kavramlarının aynı ontolojik bağlamda kullanılmasına çokça şahit olunmaktadır. 'Allah adamı Musa'⁷³, 'Bir Allah adamı'⁷⁴ gibi sözler buna örnektir. Bu tabirlerin, Allah'ın nesebi olma anlamında kullanılmayıp Allah'ı sevme ve Ona yakın olmayı kastettiği açıktır. Keza İsrailoğullarının Allah'ın kavmi olarak nitelendirilmiş olması da⁷⁵ Onunla soydaş olmalarını değil, Tanrı tarafından seçilmiş ve çeşitli lütuflara mazhar kılınmışlıklarını ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere Eski Ahit'te oğul, Allah oğlu veya oğulları tabirleri genel anlamda Tanrı'nın yaratığı, kul ve özel anlamda da hususi bir misyon yüklediği seçkini anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁶ Baba, babam veya babamız gibi ifadeler ise Tanrı'nın yaratıcılığı, babanın oğluna muamelesindeki gibi sıcak şefkatini ve Tanrı'ya yakınlığı belirtmektedir. Yahudilik'te doğru ve kâmil kişiler için '*Tanrı'nın oğlu*', '*Rabbın oğlu*' deyimleri kullanılmıştır⁷⁷ ki bununla, Allah'ın sözünden çıkmayıp, onun sevgisine layık olan anlamında, tıpkı babasıyla onun sözünden çıkmayan sevgili oğlu arasındaki sevgi bağı kastedilmektedir. Tanrı'nın İsrail'e olan sevgisi, bir babanın oğluna olan sevgisiyle mukayese edilebilir. Onun halkına karşı sevgisi, bir annenin çocuklarına olan sevgisinden daha güçlüdür.⁷⁸ Bu bağlamda Eski Ahit'in dil yapısı semantik olarak incelendiğinde, oğul sıfatının diğer nebiler için de Tanrı ile kulu arasındaki ruhi yakınlığı ifade meyanında kullanıldığı görülmektedir.⁷⁹

İsa'nın Yeni Ahit'te '*Tanrı oğlu*' şeklinde nitelendirilişi, Eski Ahit'teki anlayışın bir devamı şeklinde aslında aynı manevi ve dini muhtevaya sahipti. Yani Tanrı oğlu ifadesiyle, İsa'nın ilahi bağına işaret ediliyordu, dolayısıyla bu ifade ile Tanrı'nın insanlardaki gibi biyolojik

⁷³ Yeşu, 14:6.

⁷⁴ Hâkimler, 13:6.

⁷⁵ Samuel, 14: 13.

⁷⁶ Gündüz, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, 186.

⁷⁷ Günay Tümer, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem, Ankara: TDV. Yayınları, 1996, 14.

⁷⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P16.HTM

⁷⁹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 65.

bir babalığı kastedilmemekteydi.⁸⁰ ‘Tanrı’nın oğlu’ terkibi, başlarda Filistin’de Mesih’e eş anlamlı olarak kullanılmış ve giderek misyon alanında Helenistik bir muhteva kazanmıştır. Böylece İncil yazarları, babasız doğumu, mucizeleri, öldükten sonra dirilişi gibi olağanüstülükleri sebebiyle İsa’nın tanrılığını ifade için kullandıkları bu deyim, mecâzi anlamının ötesinde dogmatik bir temaya dönüştürmüşlerdir.⁸¹

Gerçi meseleyi böylesine karmaşık hale getirme noktasında bilinçli bazı tercihlerin de devreye girmediği söylenemez. John Hick’e göre ilk zamanların birbirine kenetlenmiş Hıristiyan toplumunda yaşayan sıradan insanlar İsa’yı sadece rab (üstad, öğretmen) olarak görüp adlandırmakla yetinirken, ilkin Yahudi-Hıristiyanlar ve zamanla da Roma İmparatorluğu’nun gentile dünyasında İsa’nın kurtarıcı gücünü daha kuvvetli vurgulayacak sıfat ve unvanların kullanılması yönünde bir takım sosyal baskılar ortaya çıkmış olabilir. Böylece eski kültürde İsa için kullanılan en ulvi sıfatlar, gentile dünyasının sunduğu en ulvi terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır. İsa’nın tanrılaştırılmasına giden süreç Mesih terimiyle başlamış ve İznik Konsilinde karara bağlanan “*homoousios*” (Tanrı ile aynı cevhere sahip) sıfatı ile zirve noktasına ulaşmıştır. Şu halde beşeri bir varlık olan İsa’nın daha sonra ilâhlaştırılmasını netice veren süreç, Kilise’nin kendini Akdeniz bölgesindeki Yunan kültürüne açma ihtiyacının bir sonucudur. Zira Hıristiyanlar, tarihlerinin ilk yüz yılı içerisinde İsa’nın tanrılığına dair hiçbir metne sahip olmamışlardır.⁸² İsa da hiçbir zaman kendisi hakkında Yüce Tanrı’ya eşit veya ondan bir parça olduğunu iddia etmemiştir.⁸³ Giderek gelişen ve büyüyen Kilise, kendisini Akdeniz bölgesinin Yunanca konuşan paganist kültürüne açarak inançlarını hem kendisince hem de bu kültür çevrelerince kabul edilebilir felsefi terimlerle izah etme ihtiyacı duymuştur. Çünkü pagan anlayışta ilahi olan, ne doğadan ne de insani olandan ayrılmazdı ve dünya, her an her köşede beklenmedik bir şekilde algılanan tanrılarla doluydu.⁸⁴ O

⁸⁰ Troll, 22.

⁸¹ Tümer, Hıristiyanlık’ta ve İslâm’da Hz. Meryem, 15; Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık”, Yaşayan Dünya Dinleri (Komisyon), Ankara: DİB. Yayınları, 2010, 96.

⁸² Ebu Zehre, 91.

⁸³ Titcomb, 90.

⁸⁴ Armstrong, 31.

devirlerdeki insanların çokça rağbet ettiği bu pagan tanrıların isimleri farklı olsa da genel anlamda gizemleri ve ritüelleri benzerdi. Böylece Hıristiyanlık eliyle, farklı yerlerde ve zamanlarda çeşitli isimler altında ortaya çıkan çok sayıdaki mitik kurtarıcı insan-tanrı karakterinin sevilen nitelikleri İsa şahsiyetinde toplanmış ve Attis, Adonis, Mithra ve Dionysos tapımına İsa adı altında devam edilmiştir.⁸⁵ Bu şekilde gentile Hıristiyan dostlarıyla beraber Yahudiler, bir beşer olan İsa'ya ibadet etme ve girift bir teslis metafiziği gerektirecek tarzda tek tanrıca inançlarını bozma noktasına gelmişlerdir.⁸⁶ Tam bu noktada, İsa'nın insani yönünün ihmal edilip tanrısal yönünün vurgulandığı mevcut kristolojinin geliştirilmesindeki baş aktörlerden birisi olan Pavlus'un, Hıristiyanlığı kolayca benimsetebilme amacıyla hedef edindiği milletlerin yerleşik inançlarına toleransla davrandığına dair beyanlarını hatırlamak konunun daha iyi anlaşılmasında yararlı olabilir.⁸⁷

Teslisin Üçüncü Unsuru: “Kutsal Ruh”

Hıristiyan akidesine göre Tanrı'nın, İsa'nın annesi Meryem'i hamile kalmaya vesile kıldığı unsur, Kutsal Ruh (Rûhu'l-Kudüs) adını taşımaktadır. Baba kutsal olduğundan, hem onun gönderdiği ruh hem de bu ruh sayesinde gebe kalan Meryem'in doğurduğu İsa, tanrısal özden olduğu için tanrı kabul edilir. Bu üçüncü uknumla birlikte formülasyon tamamlanmakta ve her biri tanrısal niteliğe sahip Baba, İsa ve Ruh'un bu üçlü birliği teslisi meydana getirmektedir.⁸⁸ İslam'a göre ise Kutsal Ruh, melek Cebrail'dir. Ne var ki Cebrail, tanrı veya tanrısal bir varlık değil, diğer varlıklar gibi Allah'ın bir yaratığıdır.

Teslisin üçüncü uknumunu oluşturan Kutsal Ruh ilkesi de, sonradan Hıristiyanlığa dâhil edilmiş bir unsur olarak karşımıza

⁸⁵ Kürşat Haldun Akalın, “Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarından İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş”, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Nisan 2016, 175.

⁸⁶ Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, 121-122.

⁸⁷ “Ve Yahudileri kazanayım diye Yahudilere Yahudi gibi davrandım; kendim şeriat altında olmadığı halde, şeriat altında olanları kazanayım diye şeriat altında olanlara şeriat altında gibi davrandım; Allaha karşı şeriatı olmıyanlardan değil, ancak Mesih'in şeriatı altında olarak şeriatı olmıyanları kazanayım diye, şeriatı olmıyanlara şeriatı olmıyan gibi davrandım. Zayıfları kazanayım diye zayıflara zayıf oldum; her suretle bazılarını kurtarayım diye herkese her şey oldum.” (Pavlus'un Korintoslular'a I. Mektubu 9: 20-23)

⁸⁸ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM

çıkılmaktadır. Yahudiler'e göre Ruh, Tanrı soluğu ve insan yüzlü bir dev olarak kabul edilmekteydi. En baştan beri suların üzerinde kıvılcıktan, tufandan sonra suların çekilip toprağın kurumasını sağlayan o idi. Sonradan Hıristiyanlaşmış paganist halklara göre ise Jupiter'in kuğu kılığına girmiş Leda'ya yaklaşması örneğindeki gibi bir güvercin kılığına girip Meryem'i hamile bırakan unsur bu Kutsal Ruh idi.⁸⁹ Antik Roma'da güvercin, dişil doğurganlık enerjisinin ve Venüs'e refakat eden ruhun sembolüydü.⁹⁰ Kutsal Ruh, İsa vaftiz edilirken de güvercin kılığında onun üzerine inmişti.⁹¹ Bir kısım görüşe göre Kutsal Ruh'a dönüşen, Yunan mitolojisinde karşımıza çıkan Venüs'ün bu güvercini idi.⁹²

İncillerde Kutsal Ruh'tan bahsedilmekle beraber, onun da kutsal üçlemenin bir parçası olarak yaratıcı bir unsura karşılık geldiğine dair herhangi bir değinmede bulunulmamaktadır. Umumi olarak teslis akidesine olduğu gibi özel olarak Kutsal Ruh inancına da çeşitli itirazlar yönlendirilmiş ve mahiyeti hakkındaki tartışmalar yüzyıllar boyunca devam edip gelmiştir. Mesela 325 yılındaki İznik Konsili'nde Kutsal Ruh ifadesi teslis akidesine dâhil edildiği halde mahiyeti açıklanmamış, ancak 381'de tertip edilen I. İstanbul Konsili'nde Rûhü'l-Kudüs'ün Baba ve Oğulla aynı cevherden tam bir tanrı olduğu vurgulanmıştır.⁹³

İlerleyen zamanlarda Kutsal Ruh'un kendisinden neşet ettiği unsur hakkındaki tartışmalar, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri'nin ayrışmalarının temel noktalarından birini oluşturmuştur. Teslisin mahiyeti tartışmalı bu unsuru hakkındaki yorumlardan birisi Augustin'den gelmiştir. Bu görüşe göre Kutsal Ruh, Baba ile Oğul'u birleştiren sevgi bağıdır. Tanrısal bir nitelik olarak sevgi, hem Baba'nın hem Oğul'un özelliği olduğuna göre, Kutsal Ruh, Baba'dan Oğul'a, Oğul'dan da Baba'ya akan bir sevgiyi ifade etmektedir.⁹⁴ Yani ezeli ve ebedi bir kişilik olan Kutsal Ruh, pederle oğuldan türeyen bir sevgidir.⁹⁵

⁸⁹ Challaye, 258–259.

⁹⁰ Graves, 168.

⁹¹ Matta, 3: 16.

⁹² Doane, 413.

⁹³ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P17.HTM; <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum02.htm>

⁹⁴ Şinasi Gündüz, Hıristiyanlık, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, 78.

⁹⁵ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 343.

İncillerde Kutsal Ruh'un faaliyetlerinin tezahürü bazı olaylar zikredilmektedir. Buna göre Meryem'i herhangi bir cinsellik söz konusu olmadan hamile bırakan güç odur. Yahya'nın kendisini vaftizi esnasında bir güvercin şeklinde belirip İsa'nın üzerine konarak O'nun Tanrı'nın Oğlu olduğunu ilan eden de,⁹⁶ İsa Mesih'in ölümden dirilişinde rol alan da yine Kutsal Ruh'tur.⁹⁷

Hıristiyan Kutsal Ruh'unun paraleli bir kavrama, eski Mısır'daki ölümden sonraki hayat tasavvurunda da rastlanmaktadır. "Ba" adı verilen ve çeşitli suretlere girebilen bu ruh, kuş şeklinde tasavvur edilmekteydi.⁹⁸ Bundan ayrı olarak, Kutsal Ruh'un Hıristiyan düşüncesinde bir güvercine benzetilmesi, ilginç bir biçimde Yunan mitolojisindeki tanrılarla insanlar arasında aracılık görevini yerine getiren Zeus oğlu Hermes'i akla getirmektedir. Hermes, seyahati temsil ettiğinden, paganların zihninde, ayağında ve kafasındaki miğferinde güvercin kanatları olduğu şekilde tasvir edilmiştir. Aynen bu örnekte olduğu gibi Hıristiyan ortak bilinçaltında eski tanrılar tamamen silinmemiş, fakat şekil değiştirerek yeni isimler altında hayatiyetlerini devam ettirmişlerdir.⁹⁹

Hıristiyan inancına göre Ruh, kişiye iman, mucize gerçekleştirme gücü, ebedi hayat gibi nitelikler bahşeden bir cevher olarak değerlendirilir. Kişilerin kalbine imanın ve ilahi inayetin verilmesinde faaldir. Ruh vasıtasıyla insana bilgece söz söyleme yeteneği, hastaları iyileştirme gücü, peygamber görüşü, başka dilleri anlama ve konuşabilme yeteneği gibi lütuflar verilmektedir. Kutsal Ruh sürekli aktif olarak hâlâ etkisini sürdürmekte ve yaşayan bir vahiy olarak inananlar topluluğu ve Kilise'yi hatalardan korumaktadır.¹⁰⁰

381 yılındaki I. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un da Baba ve Oğulla eşit ve gerçek bir tanrı olduğu kabul edilerek¹⁰¹ günümüze kadar gelen teslis inancı ortaya çıkmıştır.¹⁰² Oysa mevcut metinlerde bulunan "Kutsal Ruh" kelimeleri tamamen sonradan yapılmış ilavelerden ibaret

⁹⁶ Luka, 3: 22.

⁹⁷ Romalılara 1. mektup: 4.

⁹⁸ Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 41.

⁹⁹ Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, 156-157.

¹⁰⁰ Gündüz, Hıristiyanlık, 78-79; Atasâğun, 196.

¹⁰¹ Tümer, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem, 20.

¹⁰² Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, 281.

görülmektedir.¹⁰³

Sonuç

Matta İncili'nde vaftiz formülünü açıklayan “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin.” ifadeleri yer alsada imanın özünü teşkil edecek sarahatte üçlü birlik terimi Kutsal Kitab'ın hiçbir yerinde geçmez. Sinoptik İncillerde İsa, tanrıdan tamamen ayrı bir varlık olarak vasfedilmektedir. Hıristiyanlığın ilk yüzyılında o, Tanrı'nın kurtarıcı olarak gönderdiği oğlu ve Tanrı ile insanlar arasındaki aracı Mesih olarak görülmektedir. Hatta en eski İncil kabul edilen Markos'un hiçbir eski Grekçe yazması, *'Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla'* şeklindeki teslis formülünü içermez. Bu terim, Hıristiyanlık tarihinde ilk kez 180 yılında Antakyalı Theofilos tarafından kullanılmıştır. Nitekim 'havariler konsili' diye bilinen 49 yılındaki Kudüs toplantısının inanç beyanında da İsa, tanrı olarak nitelendirilmemiştir.

Günümüzdeki geleneksel İsa anlayışı, tamamen İsa'nın kendisi hakkındaki fikirlerinden bağımsız şekilde, İznik ve Kadıköy Konsilleri'nin İsa'nın tabiatı hakkındaki kararları doğrultusunda dördüncü yüzyıldan itibaren teşekkül etmiş bir sürecin mahsulüdür. Bu konsillerde İsa'nın öğretilerinden ziyade şahsı hakkında ontolojik bazı iddialar ileri sürülmüş ve onun beşeri olarak insanlarla aynı yapıda olmasına rağmen ilahi olarak Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğunu ifade eden klasik kristoloji meydana getirilmiştir. Fakat bu klasik Tanrı anlayışındaki karmaşıklık ve mantıkî arızalar hiçbir zaman gözlerden kaçmamış ve meselenin kavramsal tutarsızlıkları tarih boyu dile getirilmiştir. İsa Mesih'in nasıl hem beşeri hem ilahi tabiata aynı anda sahip olduğu ve bu iki tabiatın tek bir tabiatta birleşip nasıl onun Tanrı ile aynı cevhere sahip olabildiği gibi problemler pek çok açıklama üretilmeye çalışılmasına rağmen bunların insanların kafasındaki soruları giderebilecek mantıklı izahları yapılamamıştır. Hıristiyan teolog ve din adamları da işin içinden çıkabilmek için teslis anlayışının akılla kavranamayacak bir iman konusu ve sır olduğu ve öylece inanılması gerektiğini telkin etmişlerdir. Dolayısıyla Hıristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde ifadesini bulan

¹⁰³ Bucaille, 160–161.

teslisin çok karmaşık olduğu ve açıklamasının içinden çıkamayan Kilise'nin bile bu sırrı anlatırken '*Credo quia impossibile est*' (*İmkânsız olduğu için inanıyorum*) formülüyle inkarnasyonun tutarsızlığını zımnen kabul ettiği görülmektedir. Zira bu sır, sadece '*İsa'nın gelini*' olan Kilise'ye vahyedilmiştir. Günümüzde kendi internet mecralarında Hıristiyanlar, akılla açıklanamasa bile kutsal kitap okunup Tanrı'ya ibadet edildikçe teslis sırrının yüreklerde kavranacağını belirtmektedirler.

İsa'nın kişiliğiyle ilgili problem, henüz bütün zihinleri tatmin edecek bir çözüme kavuşabilmiş değildir. Asırlar önce Augustin, Tanrı'nın kendisini gözler önüne serse bile hala sözlerin ötesinde bir sır olarak kalıp tam olarak anlaşılamayacağını, eğer anlaşılabilseydi onun Tanrı olmayacağını söylemiştir. Nitekim günümüzde pek çok Hıristiyan düşünürü göre konsillerin ilan ettiği inanç esasları Yunan felsefesinin etkisiyle geliştirilmiş olup İsa'nın tabiatı hakkındaki ontolojik durumu ifade eder mahiyette değil, tamamen "biz böyle inanıyoruz" anlamındaki ikrârî bir söylemden ibarettir. Kitâb-ı Mukaddes'te teslisi çağrıştıran bütün formüllerin, İncil revizyon işlemleri esnasında meçhul yazarlarca eklendiği düşünülmektedir. Tarihi araştırmalara göre ne İsa ne de onun yakın hâlesi, teslise dair bir dogmayı ilan etmiş değillerdi. Teslis, antik çağda Roma İmparatorluğunun hâkim olduğu geniş coğrafyanın hemen tamamında farklı isimler altında sıkça rastlanan bir inançtı ve Hıristiyanlık, pek çok ritüeli ve inanç esnasında olduğu gibi içinde geliştiği pagan dünyanın bu etkisinden de kendisini koruyamamıştı.

Kaynakça

Akalın, Kürşat Haldun, "Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrularından İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş", İğdır Üniv. İlahiyat Fak. Der, s. 7, 2016: 171-223.

Atasğun, Galip, İlahî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2002.

Atâurahîm, Muhammed, Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa, çev. Kürşat Demirci, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Ayata, Eshat, Zerdüş Avesta Bölümler, İstanbul: Kora Yayın, birinci

basım, 1988.

Aydın, Mahmut, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Masih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Aydın, Mehmet “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

....., Dinler Tarihine Giriş, Konya: Din Bilimleri Yayınları, İkinci baskı, 2002.

....., Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991.

Bellitto, Christopher M., The General Councils, New York: Paulist Press, 2002.

Budge, E.A.Wallis, Osiris and the Egyptian Resurrection, London : Philip Lee Warner, New York: G.P. Putnam's Sons, 1911.

Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews, New York: The Macmillan Company, 1923.

Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-III), ed. Hilmi Yavuz, İstanbul: Gelişim Yayınları, ty.

Doane, T. W., Bible Myths and Their Parallels in Other Religions, New York: The Truth Seeker Co., Seventh Edition, 1910.

Ebu Zehre, Muhammed, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yayınları, 1978.

Graves, Kersey, The World's Sixteen Crucified Saviors Christianty Before Christ, New York: The Free Thought Press Association, seventh edition, 1875, 184.

Gündüz Şinasi, “Pavlus’un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

....., Hıristiyanlık, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

....., Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Inman, Thomas, *Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism*, Yorkshire: Celephaïs Press, 2004.

İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü (İHKS), ed. Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, Ankara: AÜ Yayınevi, 2013.

Kelly, John Norman Davidson, *Early Christian Doctrines*, New York: Harper-Colling Publishers, 1978.

Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: Ertem Matbaa, 1996.

Madrigal, Carlos, *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Hıristiyanların Üçlü Birlik İnançının İncelenmesi*, Bütün Dünya Kitaplığı, 2002. (http://hristiyankitaplar.com/tr/system/files/local_files/uc_tanri_mi_tek_tanri_mi_website_edition.pdf?download=1)

Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi, 1992.

Olender, Maurice, *Cennetin Dilleri*, çev. Nevzat Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Pfleiderer, Otto, *The Early Christian Conception of Christ*, New York and London: G.P. Putnam's Sons-Williams and Norgate, 1905.

Ribard, André, *İnsanlığın Tarihi*, çev. Erdoğan Başar (Berktay), Şiar Yalçın, Halil Bertkay, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1983.

Rousseau, Hervé, *Dinler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Rubenstein, Richard E., *İsa Nasıl Tanrı Oldu?*, çev. Cem Demirkan, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Sakioğlu, Mehmet, *İncil'i Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

....., *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yay, 2002.

Smith, W. Robertson, *The Religion of the Semites*, New York:

Meridian Boks, 1957.

Titcomb, Sarah Elizabeth, Aryan Sun-Myths The Origin of Religions, New York: Nims and Knight, 1889.

Troll, Christian W., Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor, çev. Robert Kaya, İstanbul: Ohan Matbaacılık, ty.

Tümer, Günay, Hristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem, Ankara: TDV. Yay, 1996.

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.

Weigall, Arthur, Hristiyanlığımızdaki Putperestlik, ed. Mustafa Demir, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002.